

Јануар 1999.

Hanna Dalewska-Greń, *Języki słowiańskie*. — Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1997. — 665 str.

Књига Хане Далевске-Грењ *Словенски језици* концепцијски је нова међу књигама са сличним насловима. Литература посвећена целини словенских језика или неком њиховом значајнијем делу углавном се може поделити на упоредно-историјске граматике, на радове у којима се у оквиру исте књиге у засебним поглављима описују поједини савремени словенски језици,¹ евентуално са повременим освртима контрастивне или типолошке природе,² а чешће без таквих коментара, и на типолошке студије, којима по правилу нису обухваћене целине језичких система него поједини језички нивои.³ *Словенски језици X*. Далевске-Грењ не иду ни у једну од тих трију група иако су најближе последњој. Циљ ауторке био је да се упоредно опишу савремени словенски књижевни језици преваходно на фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу, са додатном зналачки сажетом информацијом о графичким и правописним системима, као и о настанку и развоју словенских књижевних језика, те да се изложи широки преглед црта карактеристичних за словенске језике у целини, за поједине међу словенским језицима или за поједине словенске и несловенске језике. Још краће речено, у тој књизи се комбинују

¹ Нпр., од новијих, *The Slavonic Languages*. Edited by B. Comrie and G. Corbett. — London and New York: Routledge, 1993.

² На пример, *Славянские языки (Очерк грамматики западнославянских и южнославянских языков)*. — Москва: Московский государственный университет, 1977; *Славянски езици. Граматични очерци*. — Редакција: С. Стојанов et. al., Софија: Българска академия на науките, Институт за български език, 1994.

³ На пример, N. Běličová, J. Sedláček, *Slovanské souvětí*. Praha: Academia, 1990; H. Běličová, Z. Uhlířova, *Slovanska věta*. Praha: Euroslavica, 1996.

елементи типолошког описа и конфронтативне анализе савремених словенских књижевних језика.

То је један од важнијих разлога због којих *Словенски језици Х. Далевске-Грењ* заслужују пажњу читалаца *Јужнословенског филолога*. Други разлог је у томе што до сада ни на једном месту није био тако широко изложен конфронтативно-типолошки преглед словенских језика. Књигом Х. Далевске-Грењ није обухваћена као посебан предмет разматрања лексиколошка ни стилистичка проблематика, али је сасвим јасно, да у корице једног тома није ни могло, да стане много више од онога што је речено, а речено је свакако много, највећим делом са ослоном на резултате како старијих тако, поготову, и новијих истраживања различитих аутора, укључујући и истраживања саме ауторке *Словенских језика*. Штавише, може се са сигурношћу рећи да књига, пре свега, плод вишегодишњег научноистраживачког рада др Хане Далевске-Грењ у Институту за славистику Пољске академије наука, где руководи пројектом „Типологија словенских језика“, и њеног предавачког искуства стеченог на Институту за словенску филологију Варшавског универзитета, где је предавала и предаје широк круг предмета из области лингвистичке славистике. Најзад, трећи од најважнијих разлога због којих ће *Словенски језици* бити радо читани, консултовани и коришћени јесте у томе што су уједначено написани у поузданом и модерном методолошком кључу који је карактеристичан за савремену пољску лингвистичку славистику. Ауторка у предговору истиче да су јој у том погледу ослонац представљали *Грамађика пољског језика* у издању Пољске академије наука и радови низа еминентних пољских лингвиста и слависта у којима се развија и примењује слична методологија и појмовно-терминолошки апарат. Литература која је коришћена приликом писања *Словенских језика* обухвата, наравно, и друге релевантне изворе, школе и традиције, што се јасно види како из начина на који су обрађена поједина питања тако и из обимне, премда неизбежно селективне библиографије.

Књига је подељена на поглавља I „Фонетика и фонологија“, II „Морфонологија“, III „Морфологија“, IV „Синтакса“ и V „Књижевни језици. Писма“, и намењена је пре свега студентима словенске филологије, што је најочљивије у петом поглављу, где је доста комплексна проблематика изложена уџбенички сажето, и, још више, у прилогу, који садржи по један краћи књижевни текст на сваком словенском језику. (Савремени хрватски језик представљен је текстом Србина Владана Деснице. Српски језик је заступљен текстом Оскара Давича.) Пето поглавље фактички делује пре као користан додатак

него као засебна глава, мада би му, вероватно, још боље место било на почетку књиге. Текстурелни прилог на крају књиге почиње двама краћим текстовима без коментара или ознаке извора, без којих књига свакако не би ништа битно изгубила. Један, о изговору три гласа у словеначком језику, узет је, вероватно, из неке словеначке читанке за почетнике, а други текст представља фрагмент неког рада на пољском језику о српском акценту и клитикама.

Одређујући се према језичкој ситуацији на словенском југу Х. Далевска-Грењ истиче своје уверење да у опису словенских језика српски језик и хрватски језик (за које Х. Далевска-Грењ често користи и терминолошку ознаку: српски/хрватски) треба да представљају једну јединицу описа у рангу других словенских језика, док разлике које међу српским и хрватским постоје треба да се описују на нижем нивоу (у тим случајевима ауторка користи посебне називе — српски језик, или хрватски језик). Појам „бошњачки језик“, нити ишта слично. у књизи Х. Далевске-Грењ не постоји.

У првом поглављу поред фонолошког и фонетског описа словенских језика дат је одељак о акценатским системима и структури слога. У теоријско-методолошком погледу Х. Далевска-Грењ се у том делу *Словенских језика* углавном ослања на структуралистичку теорију и концептуални апарат Прашке школе, као и на истраживања познатог пољског фонолога Ирене Савицке, посебно, на пример, у одељку о акомодацијским и неакомодацијским словенским језицима. Он се заснива на идеји да се словенски језици начелно деле према степену припадности акомодацијском типу (нпр. руски, бугарски), или неакомодацијском типу (чији је типичнији представник српски језик) с обзиром на степен изражености граница међу суседним сегментима у речи, односно с обзиром на бројност неутрализација и асимилација на сегментним границама, која је за акомодацијски тип језика ниска, а за неакомодацијски тип језика висока. Ову дистинкцију прате и друге, мање регуларне црте артикулационе и фонолошке природе (инвентар и дистрибуција фонема у језицима акомодацијског и неакомодацијског типа).

Предмет другог поглавља су најважније морфонолошке алтернације (сугласничке, самогласничке и, ређе, метатетичке, нпр. укр. *швец*, *шевца*, или буг. *гърне* — *гърнчар* и сл.) у флективним (номиналним и вербалним), и у творбеним подсистемима словенских језика, чија је концепција обраде најближа оној из *Грамаџишке савременог пољског језика* из 1984.

Морфолошки део књиге, заступљен трећим поглављем, има за предмет превасходно морфолошку парадигму — инвентар флектив-

них категорија у словенским језицима, као и опозиција којима су оне представљене, преглед њихових функционалних вредности и правила избора одређених морфолошких облика. Он се састоји из два ужа дела. У првом, краћем, дат је преглед морфолошких категорија у словенским језицима, посебно са обзиром на њихов семантички и функционални садржај, док је у други, обимнији део трећег поглавља посвећен типологији морфолошке парадигматике. Иако ауторка, с обзиром на обим предмета књиге, није имала могућности да се упушта у теоријска разматрања, читалац повремено зажали што нема дефиниције или ширег образложења за нека решења. Препуштање подразумевању кључног појма *морфолошка категорија* у том поглављу функционише сасвим добро док се не наиђе на места која би могла бити спорна. Тако, на пример, ако се као посебна морфолошка категорија издваја финитивност, заснована на разликовању финитивних глаголских облика од нефинитивних (инфинитив, супин, партиципи, глаголски адверби), онда се поставља питање да ли се та категорија издваја на основу неког посебног семантичког или функционалног садржаја, или је засебан статус у раду добила под утицајем традиционалних граматичких термина. Ствар постаје још мало замршенија ако се узму у обзир алтернативни термини, дати у загради, за финитивне облике — *verbum finitum*, одређени облици, а за нефинитивне облике — *verbum infinitum*, неодређени, номинални или нелични облици. Ако се има у виду да се у истом поглављу категорија лица разматра засебно, или да има словенских језика (нпр. руски) у којима перфекат или потенцијал немају морфолошку категорију лица (а ипак иду у финитне облике), онда не изгледа најсрећније објашњавати нефинитивне облике преко категорије лица (нако израз нелични облици има дугу традицију), а ако се читаоцу сугерише закључак да финитивност значи одређеност (а нефинитивност — неодређеност), онда би добро било експлицитно рећи о каквој се ту одређености / неодређености ради, поготову због млађих академских читалаца, којима је књига у првом реду намењена, а који по природи ствари не морају бити посебно упућени у литературу о предмету, али ће лако закључити да то по садржају није одређеност / неодређеност оне врсте која је прецизно објашњена у одељку о морфолошким категоријама именских речи.

Одсуство дефиниције морфолошке категорије такође смањује убедљивост одлуке да се категорија глаголског вида искључи из инвентара морфолошких категорија (проблематика вида сажето је размотрена у одељку о творби речи). Ауторка је објаснила такво своје опредељење, а његова суштина је у чињеници да се видска значења

не исказују флективним средствима, што је наравно неспорно. Међутим, видска значења се у словенским језицима одликују високим степеном обавезности, распрострањености (нема глагола ни глаголског облика изван категорије вида) и регуларности израза, што ипак говори о доста високом степену њихове граматикализованости. Уосталом, глаголски вид се традиционално сматра типолошки карактеристичном цртом *граматичке* структуре словенских језика, па вредна књига Х. Далевске-Грењ не би, верујем, ништа изгубила да је у одељку о глаголском виду следила ту линију.

Пишући књиге које нису намењене само ужем кругу стручњака него и студентима и широј лингвистичкој публици, аутор се често налази пред искушењем да ли да се определи за једноставније и традиционалније решење (макар га било теже бранити), или за решење које изгледа теоријски консеквентније, али се разилази за устаљеном традицијом, а намеће и низ практичних проблема у опису. Један од најбољих примера за то јесу заменичке речи у граматицама савремених словенских језика. Данас се често у одељцима о врстама речи заменицама мање или више категорично оспорава статус посебне врсте речи да би се затим у дескриптивном делу граматице уже или шире схваћене заменице ипак описале као засебан језички подсистем, односно као засебна врста речи, што се понекад и експлицитно оправдава практичним разлозима или утицајем традиције. Када је у питању књига која треба да има и дидактичке функције, а таква је најновија књига Х. Далевске-Грењ, практичне разлоге несумњиво треба уважавати, па се у том погледу може прихватити решење које примењује и Х. Далевска-Грењ да се заменицама у претежно теоријском одељку књиге пориче статус врсте речи, да би се касније у дескриптивном прегледу врста речи оне ипак размотриле заједно. Прилика је да се и овде, макар укратко, подупре мишљење (које сам другде образлагао опширније) да заменице нису случајно од античких времена издвајане у засебну врсту речи. Упркос њиховој морфолошкој и функционалној хетерогености (у простој реченици), заменице поред неспорних семантичких специфичности (пре свега, категоријалност значења), обједињују сродне синтаксичке функције на нивоу текста (у оквиру проминализације, кореференцијалности, анафоре, катафоре итд.), што је подробно могло бити аргументовано тек у оквиру лингвистике текста. Зато се може рећи да разлози да се заменице третирају као засебан лексичко-граматички систем нису само практичне природе (нити су само интуитивно, још мање арбитрарно мотивисани) него да имају и начелно утемељење.

Као слависта чија су ужа специјалност јужнословенски језици, а у оквиру њих посебно категорије рода и броја, као и конгруенцијска проблематика, Х. Далевска-Грењ је највише властитих истраживачких резултата уградила у оне делове *Словенских језика* у којима се разматрају управо та питања, дакле у треће и четврто поглавље (морфологија и синтакса). Синтаксички део књиге је, по природи ствари, најобимнији, али истовремено, из такође разумљивих разлога и најселективнији у погледу проблема који су у њему обрађени. Поред уводног дела поглавља ту су и одељци о модалности, негацији, дијатези, линсаризацији реченичног израза, облицима предикатског израза, аргументским изразима и формализацији полипредикативних структура. (Овде се задржавају термини које ауторка користи, а према којима се, као што је познато упућенима у ту примарно пољску, али данас свакако не само пољску лингвистичку терминологију, изрази *предикаџи* и *аргументџи* односе на основне делове *пропозиције*, тј. на семантичку структуру реченице, док се формализација одговарајућих садржаја на плану површинских структура назива *реченични израз*, односно уже — *предикаџиски израз* и *аргументџиски израз*.) Као што се већ из тога може закључити, прва три одељка пете главе припадају семантичкој синтакси и имају за предмет типологију у оквиру три семантичке категорије у словенским језицима, док су следећа четири одељка посвећена типологији појава које припадају првенствено плану синтаксичке форме. Ограничења која сваки избор подразумева мање се примећују када су њиме обухваћене најрелевантније појаве предметне области, а за структуру синтаксичког дела *Словенских језика* Х. Далевске-Грењ може се рећи да поседују ту врлину проблемски добрих избора. То се из овде штуро наведених главних проблема види, наравно, мање него из саме књиге, којом су, у оквиру наведених синтаксичких одељака, макар и кратко, обрађена и нека друга важна синтаксичка питања (нпр. референцијалност и квантификација).

Оно што је начелно речено за треће поглавље посвећено морфолошкој проблематици односи се мање-више и на четврто поглавље, посвећено синтакси. Теоријски оквир излагања је савремен, али претежно имплицитан (уз упућивања на најважније радове), да би више места добио опис конкретне језичке грађе. Зато ће читалац повремено пожелети да су неки основни појмови који се у књизи разматрају опширније објашњени. Тако, на пример, пишући о негацији Х. Далевска-Грењ следи гледиште, иначе присутно у савременој лингвистичкој литератури, а и логичкој, одакле је пренето у лингвистику, према којем је негација облик немаркиране (индикативне) мо-

далности у оквиру које говорно лице узима на себе одговорност за истинитост реченичног садржаја, због чега парафраза негативних конструкција треба почињати са 'није истина да...' (стр. 398). Другим речима, суштина негације је, према таквом гледишту, у означавању неистинитости пропозитивног садржаја. Није, међутим, тешко наћи примере који би сугерисали да је суштина афирмативног или негативног оформљавања реченице, односно неког њеног дела, у сигнификативном значењу, а не у денотативном значењу. Тако, на пример, реченице *Она не спава* (према *Она је будна*), или *Она није овде* према (*Онда је негде другде*) и сл. (као, уосталом и могућност трансформације неких случајева граматичке негације у лексичку негацију и обратно, нпр. *Дикшајтор више није ојасан* ⇒ *Дикшајтор је сада безојасан*), показују да реченице са негираним предикатом не значе само одсуство истинитости једног суда него и афирмацију истинитости комплементарно друкчијег суда, односно показују да је функција негативног (као и афирмативног) оформљавања реченице пре у различитом *осмисљавању* денотата него у чистој денотацији.

Претресајући питања која се тичу типолошких специфичности појединих словенских језика, Х. Далевска-Грењ је у најбољим деловима књиге дала синтезу својих и других истраживања, које су понекад због просторне ограничености излагања сведене на концизне резимее. И у томе је показала одлично познавање материје и умешност сажимања на најрелевантније податке, мада се уопштавања у, додуше, ређим случајевима приближавају поједностављивању језичке реалности у којем се неки битни елементи могу изгубити. Тако, премда је у начелу тачно да се и у словеначком и у српском одређеност може изразити придевом у „дугом“ облику (стр. 479), језичка стварност ипак је сложенија од те опште констатације, што би уосталом посведочио већ српски превод наведеног словеначког примера (*Imam dva prijatelja: en je bogat, drugi beden. Pogledj in povej: kateri je b e d n i, kateri b o g a t i*, срп. *Имам два пријатеља: један је богати, други сиромашан. Погледај и реци: који је сиромашан, а који богати*).

Примере за проблеме о којима пише Х. Далевска-Грењ узимала је из најбољих граматика словенских језика, монографија и студија, а не малим делом сама је прикупила од информаната према специјалним упитницима. Говорни представник српског језика ипак ће ту и тамо у књизи наћи и примере или њихова обавештења којима не би увек поклатио пуно поверење као илустрацијама језичког стандарда, што је у литератури са тако разноврсном емпиријском базом готово неизбежно, али што ипак треба имати на уму у случају евентуалног преузимања, цитирања и сл., а поготову у случају припреме

другог издања. Такви су, рецимо, примери *фотѝи* (као множина од *фотѝо*), *инѝервѝјуѝи* (стр. 243), *На часке му је смртѝ ѝосѝтајала гоѝово равнодушно* (стр. 488), *ѝетѝ човека је дошло // ѝетѝ човека су дошли* (стр. 516) и још понеки.

Словенски језици Х. Далевске-Грењ нису само прва тако конципирана књига о словенским језицима, савремено написан конфронтативно-типолошки преглед словенских језика у многим важним димензијама њиховог функционисања, такође одличан приручник за студенте словенске филологије (али и књига која би требало да буде на дохват руке сваког слависте и лингвисте који се бави типолошким питањима), него је то и рад који указује на многе отворене проблеме у лингвистичкој славистици, посебно у типологији словенских језика, рад који подстиче на размишљања и дискусију (што је донекле нашло места и у овом приказу), рад који ће несумњиво имати креативних реплика у лингвистичкој славистици, и то је још једна добра страна те по много чему добре књиге.

Београд

Предраг Пићер